

Joanna Milewska-Kozłowska

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Warszawa, Polska

j.milewska-kozłowska@uw.edu.pl

 0000-0002-1437-1609

Tajemnice dawnych opraw. Sprawozdanie z AEB Tagung 2025

W październiku 2025 r. we Freiburgu (pol. Fryburg Bryzgowijski) miało miejsce spotkanie grupy roboczej do spraw dokumentowania, opracowania i zabezpieczania historycznych opraw (Arbeitskreis für die Erfassung, Erschließung und Erhaltung Historischer Bucheinbände – dalej: AEB). To grono osób, do których należą nie tylko kustosze zabytkowych kolekcji, konserwatorzy i introligatorzy państwowych bibliotek czy badacze zagadnień tegumentologicznych, lecz i antykwariusze, komercyjni rzemieślnicy oraz osoby niezajmujące się zawodowo książkami, lecz zainteresowane opracowawczymi tematami. AEB powołano do życia w Lipsku roku 1996 w celu ożywienia badań nad oprawą dawnej książki, aby ułatwić wymianę fachowej wiedzy oraz nawiązywanie kontaktów między badaczami. Gremium instytucjonalnie związane z Państwową Biblioteką Berlińską (Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz), gdzie mieści się jego siedziba, co roku organizuje spotkanie za zwyczaj w którejś z niemieckich księżnic. Z ciekawych przedsięwzięć AEB na polu tegumentologii wymienić należy współtworzenie bazy opraw XV–XVI w. „Einbanddatenbank” (dalej: EBDB, <https://www.hist-einband.de/>) i platformy „Einband-wiki” (<https://einbandforschung.gbv.de/Hauptseite>).

W bieżącym roku przedstawiciele Niemiec, Holandii, Francji, Szwajcarii, Anglii, Austrii i Polski spotkali się w dniach 16-18 października, w jednej z największych bibliotek kraju związkowego Badenii Wirtembergii – Bibliotece Uniwersyteckiej we Fryburgu (dalej: BU). Po słowach powitania Antje Kellersohn, dyrektor goszczącej nas księżnicy, wieczorny wykład wprowadzający w zagadnienie opraw z Fryburga wygłosili Marcus Schröter, kierownik Oddziału Zbiorów Historycznych, Digitalizacji i Zabezpieczenia BU, i Christoph Schmider, archiwista i bibliotekarz Archiwum kurii fryburskiej.

W kolejnym dniu, obrady rozpoczął konserwator Marcus Janssens referatem „Powstanie z ruin. Zabezpieczenie i udostępnienie historycznych zasobów książkowych miasta Neuss”. Ocalałe ze zniszczeń wojennych (1944/1945) książki Muzeum Miejskiego w Neuss (Museum der Stadt Neuss) z nieznanych dziś

przyczyn w latach 50. XX w. rozdzielono pomiędzy trzy instytucje: archiwum miejskie, księżnicę miejską i Muzeum Clemensa Sela, gdzie do 2020 r. przeleżały w magazynach. Dzięki podjętej współpracy trzech wspomnianych instytucji powstał projekt, za sprawą którego sfinansowano konserwację i opracowanie rozproszonego księgozbioru – wszystkie obiekty skatalogowano (obecnie w tabeli Excel, z zamiarem udostępnienia online) i poddano zabiegom konserwatorskim. Realizacja zaprezentowanego projektu pozwoliła ponownie udostępnić historyczne zbiory miasta Neuss, które po scaleniu i zabezpieczeniu, umieszczono w jego Archiwum Miejskim. Referat wzbudził ożywioną dyskusję, m.in. na temat łączenia luźnych opraw z woluminami bez okładek oraz kwestii identyfikacji proveniencyjnej.

Natomiast konserwator Rémy Casin opowiedział o oprawach z Biblioteki Dominikanów w Colmar (Bibliothèque des Dominicains). W bogatym księgozborze tej francuskiej placówki znajdują się liczne dzieła rękopiśmienne (najstarsze z okresu karolińskiego, tj. z VIII w.), ponad 2000 inkunabułów (to druga, po Narodowej Bibliotece Francji BNF pod względem wielkości kolekcja paleotypów we Francji) i inne cenne zbiory specjalne związane z Alzacją. Na początku autor przypomniał historię biblioteki, następnie omówił dokumentowanie, opracowanie i zabezpieczanie zasobu, ze szczególnym uwzględnieniem opraw – zaprezentował też wybrane średniowieczne okładziny i strukturę ich opisu w bibliotecznym katalogu, wskazując na potrzebę dalszych badań oprowoznawczych, bo od wydania katalogu rękopisów w 1969 r. nie były podejmowane żadne systematyczne projekty poświęcone oprawom, a w bazie EBDB hasło „Colmar” odnosi się głównie do intrologatora, który być może działał w tym mieście, choć nie jest to pewne. Wskazał również na fakt, iż tylko nieliczne obiekty są zdigitalizowane łącznie z oprawami, co jest dość często spotykaną niedogodnością w bibliotekach cyfrowych, utrudniającą pracę badawczą. W ostatniej, trzeciej części referatu skupił się na cymeliach wśród opraw i przedstawił przykłady przeprowadzonych konserwacji. Proste, bieżące naprawy wykonuje się w bibliotecznym intrologatorni, a w zakresie zabytkowych zbiorów (do wieku XVI) księżnica współpracuje z pracownią konserwacji w Paryżu. Budżet Biblioteki Dominikańskiej wystarcza, by rocznie zakonserwować 3–4 cenne woluminy.

Następnie głos zabrał Christophe Didier, główny konserwator bibliotek, zatrudniony w Bibliotece Narodowej i Uniwersyteckiej w Strasbourgu, prezentując referat „W poszukiwaniu Pana X – o niektórych strasburskich oprawach i historii biblioteki”. Księżnica w Strassburgu po pożarze w 1870 r. straciła większość zbiorów, lecz dzięki licznym darom i dubletom przesyłanym z niemieckich bibliotek, szybko odbudowała zasób i otrzymała nazwę: Cesarska Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa w Strasburgu (Kaiserliche Universitäts- und

Landesbibliothek zu Strassburg). Wiele spośród darowanych woluminów, wśród nich także inkunabułów, wymagało zabiegów konserwatorskich. Wiadomo, że w Strasburgu pod koniec XIX w. działało co najmniej kilku introligatorów, jednakże charakterystyczny sposób wykonania *stricte* użytkowych napraw – wzmocnienie grzbietu, wymiana obleczenia, zbliżony motyw tłoczenia nowych skór, sposób szycia – sugeruje, iż wyszły spod jednej ręki. Poza reperacjami, wykonywano również całe nowe obleczenia – imitując styl z wieków wcześniejszych (oprawy historyzujące). Dezyderatem, jak zaznaczył prelegent, pozostaje przebadanie strasburskich archiwaliów, które mogą pomóc w identyfikacji introligatorów – jednak dokumenty spisane ręcznie w jęz. niemieckim (*Kurrentschrift*) są dziś we Francji trudne w odczytaniu, co otwiera pole badawcze na przyszłość dla tegumentologów. Przedstawiona prezentacja rozbudziła ożywioną dyskusję, bowiem podobne naprawy woluminów pod koniec XIX w. miały miejsce i w innych bibliotekach.

Według programu kolejny referat wygłosić miał o. Matthias Schäferhoff, założyciel (w 2019 r.) introligatorni w klasztorze cystersów Stiepel, a jego tematem miała być jedna z kolekcji klasztornej biblioteki, jednak referent był nieobecny. Zamiast tego, Ninon Sukow przypomniała postać niedawno zmarłego Daga-Ernsta Petersena (1942–2025), konserwatora książki i papieru oraz badacza opraw. Petersen przez wiele lat kierował Pracownią Konserwacji w Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel i wielokrotnie podczas zjazdów AEB prowadził warsztaty, na których uczestnicy uczyli się fachowo opisywać i rozróżniać oprawy. Lukę w programie wypełniła także prezentacja o barwnym i brokatowym papierze użytym do opracowania kalendarzy autorstwa historyka papieru Friedera Schmidta z Lipska, przedstawiona przez Matthiasa Hageböcka.

Następne wystąpienie wygłosiła Ilse Mühlbacher, konserwatorka z Wiednia: „Życie między muzyką i książką. Budowniczy organów – Patrick Collon i jego biblioteka”. Przypomniała postać i działalność P. Collona (ur. 1942), cenionego belgijskiego twórcy organów, który pierwszy swój warsztat otworzył w 1966 r. Collon znany też z renowacji zabytkowych instrumentów, zajmował się również opracowywaniem książek. Prelegentka opowiedziała o jego działalności w dziedzinie introligatorstwa. Ta pasja towarzyszy mu od 17. roku życia.

Natomiast Edwin Bloemsaat, holenderski antykwariusz, a wcześniej bibliotekarz Królewskiej Biblioteki w Hadze, poświęcił uwagę barwionym i bogato zdobionym oprawom pergaminowym. Zagadnienie zaprezentował przekrojowo – od obleczeń w stylu ludowym na luksusowych, najwyższej jakości kończąc. Barwienie takich opraw rozprzestrzeniło się wraz z rozwojem reformacji, gdy bezużyteczne teksty liturgiczne posłużyły jako materiał do opracowywania woluminów. Technikę barwienia wtórnego pergaminu stosowano w wieku XVI np. w Norymberdze, jednak referent skupił się na wieku XVIII,

przedstawiając m.in. efekty pracy niderlandzkiego introligatora Schortsa van Cappelle. Po referacie dyskutowano nad terminologią i techniką wykonania omawianych opraw.

Kolejne wystąpienie poświęcone było oprawom wykonanym wyłącznie z materiałów wtórnych. Iris Lindenmann, muzykolog i bibliotekarz dziedziny Biblioteki Uniwersyteckiej w Bazylei, omówiła liturgiczne fragmenty użyte do opraw książek drukowanych i rękopiśmiennych ze zbiorów bazylejskich. Zjawisko znane wielu bibliotekom posiadającym zbiory historyczne – do XIX w. włącznie fragmentów pergaminowych kodeksów używano zarówno do wykonania obleczeń, wyklejek, ale i elementów stabilizujących blok książki w postaci scyzur. Zagadnienie już od pewnego czasu pozostaje w kręgu zainteresowań badaczy, a odnajdywane rękopiśmienne fragmenty notuje się w bazie Fragmentarium (<https://fragmentarium.ms/>) oraz międzynarodowej bazie druków muzycznych RISM (Repertoire International des Sources Musicales, <https://rism.info/>). Do nich też wprowadzane są opisy pierwszych obiektów z Biblioteki Uniwersyteckiej w Bazylei. Referentka wskazała na trudności wynikające z rozproszenia tego rodzaju obiektów w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych Bazylei, co utrudnia systematyczne dokumentowanie i udostępnianie ich naukowcom do dalszych badań. Bo niejedno ważne, dziś nieznane bądź zaginione dzieło „kryje się” na bibliotecznych półkach – badaczka pokazała kilka przykładów odnalezionych rękopisów muzycznych.

Ostatni referat podczas tegorocznego spotkania AEB wygłosił Stefan Schmatz, profesor chemii z Uniwersytetu w Getyndze, o edycjach powieści Karola Maya (1842–1912) z fryburskiego wydawnictwa Friedricha Ernsta Fehsenfelda. May, niezmiernie poczytny niemiecki autor popularnej literatury przygodowej przełomu XIX i XX w. współcześnie poddawany jest krytyce ze względu na elementy rasizmu i kolonializmu, jednak – jak zauważył referent – jego twórczość powinna być rozpatrywana w kontekście swoich czasów. Powieści Maya z freiburskiego wydawnictwa F.E. Fehsenfelda ukazywały się od 1892 r. zarówno w materiałowych, jak i kilku wariantach skórzanych obleczeń. Ponadto Fehsenfeld wydał serię oprawioną w stylu secesji oraz wersję ilustrowaną w formacie dużej ósemki. Niektóre warianty opraw pokazanych edycji cieszą się niezwykle dużym zainteresowaniem wśród kolekcjonerów. W prezentacji referent zaprezentował zmieniające się trendy w estetyce książki i stylach obwolut na przestrzeni 130 lat.

AEB wraz z pracownikami BU we Freiburg przygotowało kilka dodatkowych atrakcji – można było uczestniczyć w kuratorskim oprowadzaniu po wystawie „Freiburskie oprawy” ze zbiorów goszczącej nas biblioteki, wziąć udział w warsztatach Matthiasa Hageböcka na temat opraw artystycznych i wydawniczych Paula Boneta (1889–1971) bądź odwiedzić gmach Kurii biskupiej

(Erzbischöfliches Ordinat) i zapoznać się z przykładami opraw książek tam przechowywanych. Wśród tych ostatnich znalazły się zarówno średniowieczne oryginalne obleczenia inkunabułów, jak i XVII-wieczne nakładowe oprawy w stylu orientalizującym. Na zakończenie, kilka słów warto poświęcić wystawie „Freiburskie oprawy” przygotowanej i omawianej przez Marcusa Schrötera w BU. Zaprezentowane egzemplarze stanowią efekt rzemieślniczych umiejętności od XV do XX w., z Fryburgiem związane są poprzez proveniencję lub introligatorski warsztat. Wśród wystawionych obiektów uwagę zwraca oprawa lejdersznytowa (inaczej nacinana) kryjąca XV-wieczny odpis *Postille super Psalterium* Nicolausa de Lyra. Ten popularny komentarz do psalmów oprawiony w tekturę wyszedł spod ręki XV-wiecznego introligatora we Fryburgu. Obok okładek skórzanych (XVI–XVII w.) zaprezentowano również oprawy wykonane z barwnego bądź brokatowego papieru (XVIII w.) oraz kilka egzemplarzy powieści Karla Maya z przełomu XIX i XX w. z omawianego w referacie wydawnictwa F.E. Fehsenfelda. W ciągu kilku tygodni, jak obiecał kurator ekspozycji, prezentowane w gablotach obiekty będą dostępne w formie wirtualnej wystawy, do której link znajdzie się na stronie internetowej Biblioteki Uniwersyteckiej we Fryburgu.

Uczestnicy zjazdu mieli także możliwość zwiedzić (na własny koszt) opactwo benedyktyńskie Św. Piotra w Schwarzwaldzie (Benediktinerabtei St. Peter), w którym klasztorna biblioteka stanowiąca architektoniczną perełkę w stylu barokowym i rokokowym przechowuje ponad 20 000 woluminów.

Obrady AEB stanowią platformę wymiany myśli, doświadczeń, nowych oparoznawczych inicjatyw, a czasem tegumentologicznych odkryć, łączącą świat naukowych dociekań z bezcenną praktyką introligatorskiego rzemiosła i pasją osób zafascynowanych historycznymi i artystycznymi oprawami. W 2026 r. miejscem spotkania będzie biblioteka naukowa w Görlitz (Oberlausitzische Bibliothek der Wissenschaften), w której posłuchać będzie można także referatów polskich badaczy, a przynajmniej takie są plany.

